

DOI: 10.7596/taksad.v1i4

Şeriat ve Tasavvuf Bağlamında Din-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*

Hür Mahmut Yücer¹, Sinan Yılmaz²

Özet:

Din-çevre ilişkisi, dinî araştırmalarda çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışma ise, diğerlerinden farklı olarak, din çevre ilişkisinin sadece şeriat bağlamında değil, aynı zamanda tasavvuf bağlamında da ele alınabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde din-çevre ilişkisi şeriat bağlamında ele alınmış, din-fiziki çevre, din-sosyal çevre ve din-beden ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca, din-beden ilişkisinin çevre bağlamında değerlendirilmesi konusunda bazı açılımlar getirilmiştir. İkinci bölümde ise, tasavvuf bağlamında din-çevre ilişkisine değinilmiş ve ilk bölümde ele alınan konuların tamamı tasavvuf düşüncesi açısından yeniden ele alınmıştır. Bununla birlikte, çevre konusunda aslında şer'î ve tasavvufî düşüncenin birbirlerinden farklı argümanlara sahip olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din-çevre ilişkisi, din ve çevre, şeriat ve çevre, tasavvuf ve çevre.

The Relationship between Religion and Environment in the Context of Shari'a and Sufism

Abstract:

The relationship between religion and the environment has been discussed in numerous studies. However this study, unlike the others, presents that the relationship between religion and the environment could be dealt with not only in the context of the Shari'a but also in the context of Sufism.

* Bu makale, Karabük Üniversitesi tarafından düzenlenmiş olan “Tüketim Toplumu ve Çevre” konulu Ulusal Sempozyumda sunulan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

¹ Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

² Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

In the first part of the study, the relationship between religion and the environment is dealt with in the context of the Shari'a. In this part, the relation between religion and the physical environment, religion and the social environment and religion and the body has been examined. In this part, significant developments over examination of the relation between religion and the body in the context of the environment have been provided.

In the second part, the relationship between religion and the environment is touched upon in the context of Sufism. In this part, all the issues that have been addressed in the first part have been re-examined in the context of the thought of Sufism. Meanwhile, it has been endeavored to prove that the thought of the Shari'a and that of Sufism have not produced different arguments regarding with the environment.

Keywords: Religion and the environment, environment in Shari'a, environment in Sufism.

1. Giriş

Çevre konusu, akademik araştırmalarda hem sosyal bilimlerin hem de fen bilimlerinin ilgilendiği ender sahalardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Alan ile ilgili görüş bildirmeyen ilim dalı veya söz hakkı olmayan akademik branş yok gibidir. Hatta bu alanla ilgili sanayileşmenin ortaya çıkardığı bir gereksinim olarak mühendislik fakülteleri bünyesinde 'Çevre Mühendisliği' bölümü bile kurulmuştur.

Çevre konusunu ele alan bilimsel çalışmaları genel olarak üç ana başlık altında ele almak mümkündür. Birinci başlık altında, insanın doğal çevresi ile ilişkisi, su, toprak ve havaya karşı hatalı tutumu, israf, tüketim, bilinçsiz kullanma benzeri daha çok insanın fiziksel çevresi ile ilgili kavramlar ele alınmaktadır. Bu başlık altında toplanan konular, çevre ile ilgili akademik araştırmaların en yoğun olduğu alandır.

İkincisi başlık altında, insanın hemcinsi ile ilişkilerinin ele alındığı çalışmalar bulunmaktadır. Bu başlık altında, insanların aile üyelerinden başlamak üzere diğer insanlara karşı tutum, davranış ve tavırları araştırılır ve ele alınan konular 'sosyal çevre' kavramı bağlamında değerlendirilir. Sosyal çevre ile ilgili konuların fen bilimleri ile doğrudan bağlantısı yoktur. Ancak bu konu, sosyal bilimlerin özellikle hukuk, siyaset, felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok alanını doğrudan ilgilendirmektedir. Bu başlık altında ele alınan araştırmalar, daha çok *haklar ve ödevler, kültürel çatışma, değişim* gibi kavramlar üzerinden yürütülmektedir.

İnsan-çevre ilişkisinin ele alındığı araştırmalar içerisinde, insanın kendi nefsi/benliği ya da kendi bedeni üzerindeki tasarrufunun incelendiği çalışmalar ise üçüncü başlık altında toplanabilir. Burada daha çok kişinin kendi bedeni ile ilişkisi, onu kullanma tarzı ve üzerindeki tasarrufu araştırmaya tabi tutulur. Bu alan üzerine daha çok dini ilimler,

değerlendirmelerde bulunsa da son dönemlerde tıp ve sağlık sektörü de *koruyucu hekimlik* ve *etik değerler* çerçevesinde araştırmalara dâhil olmuştur. Sağlık bilimleri, araştırmalarını daha çok ‘beden sağlığı’ üzerinden yürütürken, din bilimleri, kişinin kendi ebedi mutluluğu amacıyla hem beden temizliği ve hem de ruh temizliği konularına vurgu yapar. Bu anlamıyla insan-çevre ilişkisi İslam Hukuku, Hadis, Tefsir vb. birçok dini bilimin doğal konusu olmaktadır. Aslında din bilimleri, yukarıda saydığımız üç alanda da kanaat belirtmekte ve yönlendirmede bulunmaktadır. Bu çalışmada yukarıdaki başlıklara ait hususlar tasavvuf ve şeriat açısından ayrı ayrı incelenecektir.

2. Şeriat Bağlamında Din-Çevre İlişkisi

Din-çevre ilişkisini şeriat bağlamında incelemeye geçmeden önce, şeriat kelimesinin burada hangi anlamda kullanıldığını ifade etmek gerekmektedir. Çünkü bu kelime, gerçek anlamının yanında, ikincil çağrışımları oldukça fazla olan kelimelerden birisidir.

Şeriat kelimesi, türevleriyle birlikte Kur’an’da üç yerde geçer:

“Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. ” (Mâide, 5/48).

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de **şeriat** kıldı. ” (Şûra 42/13).

“Sonra da seni din işi konusunda açık bir **şeriat** sahibi kıldık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma. ” (Câsiye, 45/18).

Ayetler incelendiğinde, Allah’ın tüm ümmetlere aynı dini yolladığını, fakat zaman ve şartlara göre uygulayacakları dini hükümlerin (şeriat) farklılaştığını görmekteyiz. Dolayısıyla dinin sabit, şeriatın ise dinamik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir (Güler, 1999).

Bu açıdan bakıldığında şeriat bağlamında din-çevre ilişkisi, geçmiş ümmetlerin şeriat hükümleri bağlamında da ele alınabilir. Ancak bu çalışmada, din-çevre ilişkisi ile ilgili dini hükümler, sadece İslam dini çerçevesinde ele alınmıştır.

2.1. İnsanın Fiziki Çevresi ile İlgili Hükümler

İnsanın fizikî çevresi ile ilişkisi hakkında Kur’an ve Hadislerde emir ya da tavsiye niteliğinde pek çok hüküm yer almaktadır. Bu konuda ön plana çıkan ayet ve hadislerden bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

“İnsanların kendi elleriyle yaptıkları nedeniyle karada ve denizde bozulma ortaya çıktı. Allah, yaptıklarından dönmeleri için, bunlardan bir kısmının sonucunu onlara tattıracaktır. ” (Rum, 30/40).

Bu ayet, yeryüzündeki düzenin insan eliyle bozulduğuna işaret etmektedir. Ayette geçen “fesâd” kelimesi Türkçedeki düzen kelimesinin zıddıdır. Ayet, mana itibarıyla hem

maddî hem de manevî bozulmaya işaret edebilecek niteliktedir. Ayetin öncesi ve sonrası incelendiğinde ise daha çok manevî bozulmanın işaret edildiği görülmektedir. Ancak birçok yorumcu tarafından, bu ayetin özellikle maddî bozulmayı işaret ettiği yönünde açıklamalar yapılmıştır. Bu anlamıyla ele alındığında, dünyada insan türünün tabiata müdahalesi sonucu ortaya çıkan pek çok sorunun bu ayet kapsamında ele alınması mümkündür. Dolayısıyla, teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan sorunlar, iklim değişiklikleri, bazı hayvan ve bitki türlerinin yok olması, genetiği ile oynanmış gıdaların verdiği zararlar, kimyasal ve nükleer atıkların çevre üzerindeki uzun süreli tahribatı vb. günümüzde yoğun şekilde tartışılan konuların bu ayet bağlamında değerlendirilebilir. Ayette, yeryüzünün bu şekilde bozulmasına sebep olan insanın, bunun acı sonuçlarının bir kısmını dünyada tadacağı ifade edildiğine göre, inananların da bir anlamda çevreye karşı saygılı olmaları emredilmiş olmaktadır.

İslam, temizlik dinidir ve dini vecibelerin yerine getirilmesinde bazı asgari temizlik şartları aranır. İbadet edilen yerlerin ve ibadet esnasında giyilen giysilerin asgari temizlik şartlarına uyması gerekir. Genel bir kural olarak İslam dininde “pis” olan şeyler yasaklanmıştır³.

Hadis kitaplarında ise çevre ile ilgili pek çok rivayete rastlamak mümkündür. İnsanlara eziyet veren bir şeyin yoldan kaldırılmasının sadaka olduğu⁴, Allah’ın temiz olduğu ve temizliği sevdiği⁵, temizliğin imanın yarısı olduğu⁶, beden temizliğinin hijyenik maddelerle yapılması gerektiği⁷, tuvalet temizliğinde su kullanmanın ve sol eli kullanmanın tavsiye edilmesi⁸, mezbaha, hamam, ağıl gibi pis olan yerlerde namaz kılmanın yasaklanması⁹, durgun suya ve banyo yapılan yere idrar yapmanın yasaklanması¹⁰ gibi emir, tavsiye ya da yasakları içeren hadisler, insanın kendi bedeninden başlamak üzere çevresini temiz tutması ile ilgili hükümler içermekte, yapı itibarıyla pis olan yerlerde ise kendisini sakınmasını tavsiye etmektedir.

2.2. İnsanın Sosyal Çevresi ile İlgili Hükümler

İnsan, toplum içinde yaşamak üzere yaratılmış bir varlıktır. Bu nedenle insan hayatını düzenleyen kurallar, fizikî çevreden daha çok sosyal çevre ile ilgilidir. İslam dini de insanın sosyal çevresi ile ilgili pek çok emir ve yasak koymuştur.

İslam dini, bireyin dini yaşantısını toplum içerisinde sürdürmesini benimser. Bu nedenle, kendisinden önceki din olan Hıristiyanlıkta olduğu gibi toplumdan el etek çekerek

³ Kuran, 7/157.

⁴ İbn Mâce, İman, 9.

⁵ Tirmizî, Edep, 41.

⁶ İbn Hanbel, Müsned 22902; Müslim, Tahâret, 1; Darimi, Tahâret, 2.

⁷ Buharî, Vudû: 20/ 21; Ebu Dâvud, Tahâret: 21, 24; Nesâî, Tahâret: 39, 40.

⁸ Buharî, Vudû: 10, 15, 16, 56; Müslim, Tahâret: 70; Ebû Dâvud, Tahâret: 23; Nesâî, Tahâret: 41, Buharî, Vudû: 18, 19; Müslim, Tahâret: 63; Ebû Dâvud, Tahâret: 18; Tirmizî, Tahâret: 11; Nesâî, Tahâret: 23, 42.

⁹ Tirmizî, Salat, 114.

¹⁰ İbn Mâce, Tahâret 25; İbn Mâce, Tahâret, 12.

manastırlarda ruhban hayatı sürülmesi uygun görülmez. Şurası bir gerçektir ki İslami hükümler total olarak köyden çok şehirde daha fazla tatbika uygundur. Zira şer’i hükümlerin çoğunluğu insanlar arası münasebetlere ayrılmıştır. İnsanlar arası münasebetler veya davranış şekilleri, tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu köylerden ziyade şehirlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu sebeple, hadis kitaplarında mevzu olduğu söylene de, şehirlinin ibadetinin köylünün ibadetinden faziletli olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Cuma namazı kılınacak kadar bir cemaat oluşturacak bölgelerde ikamet edilmesi tavsiyesi de buna eklenmelidir. Sırf bu yüzden Cuma namazı cemaatinin sayısının ne olması gerektiği hususu mezhepler arasında farklı kanaatlerin doğmasına neden olmuştur.

Bütün bunlar İslam dininin bir cemaat dini olduğuna dair sık sık atıf yapılmasına neden olmaktadır. Bu konudaki bazı hükümleri şu şekilde sıralayabiliriz:

İbadetlerin birçoğu sosyal ilişkiler üzerine kurulmuştur. Bireysel bir ibadet olarak düşünülen namaz bile pek çok sosyal fonksiyon içermektedir. Cemaatle namaz kılmanın, bireysel namaza göre 27 derece daha üstün olduğuna vurgu yapılarak namazların cemaatle kılınması teşvik edilir.¹¹ Cuma ve bayram namazları bireysel olarak yerine getirilemezler. Oruçta nefis terbiyesinin yanında fakir olan insanların halini anlama duygusu da ön plana çıkar. Zekât ve sadaka fakirlere verilir. Hacca toplu halde gidilir ve dünyanın her yerinden gelen Müslümanlar aynı yerde toplanır. Kesilen kurbanların bir bölümünün fakirlere verilmesi, diğer bir bölümünün de dostlara ziyafet çekilerek değerlendirilmesi tavsiye edilir.¹²

Sosyal ilişkiler düzenlenirken hiyerarşik bir yapı gözetilir. Öncelikli düzenlemeler yakın akraba ile ilgilidir. Daha sonra komşular ve diğer insanlarla ilişkiler ele alınır. Akrabalık ilişkilerini kesenler Kur’an’da şiddetli bir şekilde eleştirilir.¹³ Kan bağı dışındaki sanal akrabalık türlerinin kan bağı akrabalığı gibi olmayacağı vurgulanır.¹⁴ Komşuluk ilişkileri de oldukça önemsenmiştir. Komşu hakkı konusunda Cebrail’in (as) ısrarlı tavsiyeleri, Hz. Peygamberin (sav) “*Komşular birbirine varis mi olacak?*” şeklinde düşünmesine bile neden olmuştur.¹⁵ Yahudilikteki on emirden bir tanesinin komşuluk ilişkileriyle ilgili olması, eski şeriatlerde de bu konunun önemsendiğini göstermektedir.

İslam dini, Müslümanların birbiriyle ilişkileri konusunda da pek çok hüküm ihtiva etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de bütün müminlerin kardeş olduğu ifade edilir.¹⁶ Dolayısıyla onlar arasındaki ilişkiler sıradan insanların birbirine karşı ilişkileri gibi değil de kardeşlerin birbirleri ile ilişkisi gibi olacaktır. Müminlerin cennete gitmeleri için birbirlerini sevmeleri

¹¹ Buharî, Ezan, 30-31; Müslim, Mesacid, 249; Muvatta, Cemaat, 1; Tirmizî, Salat, 161; Nesâî, İmamet, 42.

¹² Geniş bilgi için bk. Ali Murat Daryal, *Kurban kesmenin psikolojik temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1994.

¹³ Kuran, 2/27.

¹⁴ Kuran, 33/40.

¹⁵ Muvatta, 935.

¹⁶ Kuran, 49/10.

gerektiği hatırlatılır. Bunun için de aralarında selamlaşmaları tavsiye edilir.¹⁷ Bir insanın kendisine karşı yapılan hatalı bir davranışı affetmesi durumunda Allah'ın (cc) affına mazhar olacağı müjdelendir. Bir Müslümanın sıkıntısını ya da ihtiyacını gideren kişinin, kıyamet gününde Allah (cc) tarafından sıkıntı ve ihtiyaçlarının giderileceği vurgulanır. Bir Müslümanın ayıbını örten kişinin, kıyamet günü ayıplarının örtüleceği hatırlatılır.¹⁸ Bütün bunlara ilaveten engelli insanlara yardım etmenin çok daha fazla sevap olduğu ile ilgili özel hükümlere rastlamak da mümkündür.¹⁹

İnsanın sosyal çevresi ile ilgili hükümler sadece insanların diğer insanlarla ilişkisi ile ilgili değildir. İnsanların diğer canlılarla olan ilişkileri de dini hükümlere konu olmuştur. Örneğin, devesine fazla yük yükleyen kişi Hz. Peygamber tarafından uyarılmıştır.²⁰ Yine canlı hayvanların zevk için öldürülmesi ve canlı hedef yapılması yasaklanmıştır.²¹ Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle kuşlar ve yeryüzünde gezen tüm canlılar, insanlar gibi bir ümmettir.²² O halde insanların kendileri dışındaki diğer canlılara karşı da sorumlu bir şekilde davranmaları gerekmektedir.

2.3.İnsanın Bedenine Yönelik Davranışları ile İlgili Hükümler

İnsanın bedenine yönelik davranışlarının ilk bakışta çevre ile ilişkili olamayacağı düşünülebilir. Ancak üzerinde kısaca düşünüldüğünde, aslında insanın bedenine yönelik tutumlarının büyük oranda çevre ile ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira İslam 'ben' karşısında bedenün tüzeli ve gerçek bir varlığı olduğunu kabul eder. Beden elbisesinin yalnız olarak kendisine ait olmadığı, bedeni üzerinde istediği gibi tasarruf yapamayacağına dikkat çeker. Şayet bedensel organlarının üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunmaya kalkışırsa, organların son günde sahibinden şikayetçi olacağı vurgulanır. Bu durumda insan her hangi bir organını gereksiz olarak değiştiremeyeceği gibi varlığına son veremez, intihar edemez. Zira ne bedeni ne de canı (ruhu) kendisine ait değildir.

Bu durumda merkezdeki 'ben'in, çevresi olan kendi organlarıyla ile ilişkisi neye göre ve nasıl şekillenecektir. Bu başlık altında bedene yönelik davranışlar ile çevre arasında ne tür bir ilişki olduğu ele alınacaktır.

Öncelikle, beden, insana geçici olarak teslim edilmiş bir emanettir. Bu sebeple insanın bu emaneti düzgün bir şekilde kullanması gerekir. Bir insanın bedenine karşı yapabileceği en büyük yanlışlık intihar ederek yaşamına son vermesidir. Bu tür insanların cehennemlik olduğu

¹⁷ İbn Mâce, İman, 9; İbn Mâce, Salat, 174.

¹⁸ Buharî, Şuabu'l-İman, 7208, 10636; İbn Hanbel, Müsned, 5646; Müslim, Birr, 15; Ebu Dâvud, Edep, 46.

¹⁹ Buharî, Şuabu'l-İman, 7220-24.

²⁰ Hz. Peygamber, bir deveye binen eşi Hz. Âişe'ye hayvana şefkat ve merhametle davranmasını tavsiye etmiştir. (Müslim, "birr", 79; Ebû Davûd, "edeb", 10.) Sağım sırasında koyunların memelerinin incinmemesi ve çizilmemesi için sağıcıların tırnaklarını kesmelerini istemiştir. (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/484; Abdulhay el-Kettânî, II, 369) Hayvanlar arasında güreş, dövüş tertip edilmesini yasaklamıştır.

²¹ Prof. Dr. Hüseyin Elmalı, *İslâm'da Hayvan Hakları*, <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/islam-da-hayvan-haklari-ekim-2012#>. UOLN9ORIXAE .

²² Nur, 41.

ve Hz. Peygamberin cenaze namazlarını kıldırmadığı ile ilgili çok sayıda rivayet mevcuttur.²³ Semavi dinlerin tümünde insan canı kutsaldır. Bu nedenle semavi dinler, haksız yere başka bir insanın canına kıymanın da hem dünyada hem de ahirette şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı ile ilgili hükümler içerir.

Hz. Peygamber, insanın bedeniyle ilgili on şeyin, insanın fitratının yani yaratılışının bir gereği olduğunu belirtir. Bunlar; Bıyık kesmek, sakal uzatmak, diş fırçalamak, burnu temizlemek, ağız temizlemek, tırnakları kesmek, parmak aralarını yıkamak, koltuk altı ve etek tıraşı olmak ve tuvalete gittikten sonra uygun bir şekilde temizlenmektir.²⁴ Hadis metninde yer alan maddeler incelendiğinde, burada yer alan hükümlerin sadece bireysel temizlikle ilgili olmadığı, aynı zamanda insanların sosyal çevreleri tarafından da hoş ve zarif/naif görünmelerini sağlayacak hükümler ihtiva ettikleri görülecektir.

Burada yer alan hükümlere ek olarak Hz. Peygamberin beden üzerindeki tasarruflarla ilgili bazı yasakları bulunmaktadır. Bunlar arasında, dişleri törpüleyip inceltmenin, dövme yapmanın/yaptırmanın²⁵, kaşları inceltmenin, saç ekletmenin²⁶, kadın ve erkeklerin birbirine benzemeye çalışmalarının yasaklanması²⁷ gibi hükümler yer almaktadır. Burada saydığımız maddeler incelendiğinde, aslında bunların diğer insanlara hoş ve güzel görünmek adına yapılan işlemler olduğu, ancak bunu yapan insanların güzel görünmek adına kendi bedenlerine acı çektirdikleri, diğer insanları aldatmaya yönelik işlemler yaptıkları ya da yaratılışlarına aykırı davrandıkları görülecektir. Yasağın nedeni işte bu tür fiziksel ve psikolojik olarak insan sağlığına zararlı durumlardır.

İnsanı insan yapan en önemli özelliği, aklını kullanmasını geçici de olsa engelleyen, sarhoşluk veren içkiler, uyuşturucular İslam dini tarafından yasaklanmıştır.²⁸ İçki içerek sarhoş olan insan, bir taraftan kendi aklını kullanmaktan yoksun kalırken, diğer taraftan kaza ile başka insanların canına kıyarak, başka insanları rahatsız ederek ve komik durumlara düşerek insanlık onurunu zedelemek gibi durumlara sebebiyet verir.

Bütün burada anlatılan bedensel tasarruflara modern zamanlarda yeni şekiller eklenmiştir. Güzel görünmek için porselen diş yaptırmayı, estetik ameliyat olmayı, dil ve dudak gibi insanın mikrop kapmaya çok müsait yerlerine piercing taktırmasını, genç görünmek için kafa derisini gerdirmeyi, saç ektirmeyi, botoks yaptırmayı ve daha nice uygulamayı bunlar arasında sayabiliriz.²⁹ Tıbbî zorunluluklar dışında, burada yer alan maddelerin de yukarıdaki yasaklanan bedensel tasarruflarla mukayese edilmesi mümkündür.

²³ Müslim, Cenaiz, 107; Tirmizî, Cenaiz, 68; Buharî, Tıp, 56; Müslim, iman, 175, Tirmizî, Tıp, 7.

²⁴ Ebu Dâvud, Tahâret, 29; Tirmizî, Edep, 14; Nesâî, Zinet, 1.

²⁵ Ebu Dâvud, Libas, 11; Nesâî, Zinet, 20; İbn Mâce, Libas, 47.

²⁶ Ebu Dâvud, Tereccül, 5.

²⁷ Buharî, Libas, 62; Buharî, Hudud, 33; Ebu Dâvud, Edep, 61; Tirmizî, Edep, 34.

²⁸ Kur'an, 5/3.

²⁹ Bu benzeri soruların cevapları için bak. <http://kurul.diyenet.gov.tr/sorusor/sorusor.aspx>

Bir de modern zamanların tartışmalı konularından birisi olan ve artık kullanımı kanunlarla kısıtlanan sigaraya değinmemiz gerekmektedir. Sigara kullanımı, bir taraftan içenin kendi ciğerlerine ve sağlığına zarar vermesiyle bedensel bir tasarruf iken, diğer taraftan da etrafa yayılan duman nedeniyle üçüncü şahısların da zarar görmesine neden olan bir fiil olmaktadır. Kapalı yerlerde sigara içme yasağı ile birlikte bu konuda alınan kanuni tedbirler de üçüncü şahısları sigaranın zararlı etkilerinden tam olarak koruyamamaktadır. Bu nedenle sigara, içenin sağlığına zarar vermesiyle dünyada kişinin zarar görmesine neden olurken, beden emanetini hakkıyla koruyamama ve başkalarına zarar vererek kul hakkını ihlal etme yönleriyle de insanın ahireti için zararlı olmaktadır.

3. Tasavvuf Bağlamında Din-Çevre İlişkisi

Kâinatın merkezinde, hiçbir şeye muhtaç olmayan bir “akıl” vardır. Modern Batı düşüncesinde bu ‘akıl’ın diğer varlıklar ile bir bağlantısı yoktur. Yani deist; ötelede, bağımsız ve hâkim bir akıl. Tabiat ise kendi başına bir ruhu ve değeri olmayan sadece insanın istediği gibi kullanacağı metadır. Heidegger’in deyimiyle ‘*Doğa yalnızca ihtiyaçlarımız için enerji sağlayan dev bir benzin istasyonudur.*’³⁰ Evren bu muhteşem ‘akıl’ için araçsal bir değere sahiptir. Kâinatın kendisi akıl sahibi olmadığı için özde bir değeri yoktur. Akılını çokça geliştirenin az geliştireni yok etme hakkı vardır.³¹ Bacon’un deyimiyle ‘*Tabiat, sadece yine tabiatın kurallarına uyulursa kontrol altına alınabilir.*’³² Bu düşüncelerin altında tabiatı mutlak kontrol altında tutma, onu sahiplenme ve istenildiğinde ondan yararlanma fikrinin bulunduğu görülecektir. Diğer taraftan tabiat üzerindeki tasarruflarımızda duygu ve his dünyamızı karıştırmamamız gerekmektedir. İnsanın kendini dıştakilerden ayrı tutması, kendisinden olmayanları denetim altına alması esas amaçtır. Bu anlayışın ulaştığı vahim nokta, ekolojik açıdan çok tehlikeli olan egemenlik kurma, bencillik ve aşırı tüketimdir. Sunderlal Bahuguna bunu şöyle tanımlar: ‘*Artık iktisat dini, şimdilerde pazarı tapınak yapmış, teknotratlar rahipleri, dolar da tanrısı olmuştur.*’³³

İslam tasavvufu açısından bakıldığında bu tecrübenin ekoloji açısından en önemli ayırıcı vasfı, Batı düşüncesi paradigması olan insan-doğa ikilemi ve gerilimi arasındaki ayrımı kaldırıp birliğe, bütünlüğe yaptığı vurgu olsa gerektir. İnsan, çevrenin mutlak hâkimi ve onu istediği gibi kullanan bir varlık değil, emaneten ve geçici bir süre için kullanımına tahsis edilmiş çevrenin bir parçasıdır. Zira kesret (görünen çokluk) arkasında hakiki bir birlik (tevhid) vardır. Zira sûfi anlayışa göre ‘*Bütün âlem ve bütün insanlar bir beden gibidir. Herkesin her şeyin başı da canı da sensin, hepimiz bir ağacın dalları gibiyiz. Senin aşkın ise*

³⁰ Charles Guignon, *On Being Authentic*, Routledge, Newyork 2005, 33.

³¹ Abdüllatif Tüzer, ‘Mistik Birlik ve Ekoloji’, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 87.

³² F. Bacon, *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara 1999, 8-9.

³³ Vasudha Narayanan ‘One Tree is Equal to ten sons’: Hindu Responses to the problems of Ecology Population and Consumption, *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 65, No. 2, (Summer 1997) s. 320’den nakleden Abdüllatif Tüzer, a. g. e, s. 87.

onları sallayıp duruyor.³⁴ ‘Bizim varlığımız hakikatte onun gölgesidir, ondan başka bir şey değildir.’³⁵

Tasavvuftaki bu kozmik birlik fikri, Modern Batının ontolojik olarak ‘tözsel benden bağımsız varlıklar’ fikrine tamamen aykırıdır. Zira tanrı âlemi yaratıp kenara çekilmiş değildir. Aksine tanrı geçmişte de şu anda da faildir. ‘O her an bir şe’ndedir.’³⁶ Diğerleri onun tezahüründen ibarettir. Olanlar da onun tecellisidir. ‘Dünya baştanbaşa onun sıfatlarıyla büyülenmiştir. Her madde, her şey kendi varlıklarında görünür ama aslında her madde O’nda yok olmuştur.’³⁷

3.1. Tasavvuf Düşüncesinde İnsan-Fiziki Çevre İlişkisi

İslam düşüncesine göre, insan bu dünyaya gönderilirken kendisi dışındaki varlıkları istediği gibi ve sınırsız bir yetkiyle kullanmak üzere gönderilmemiştir. Bilakis o bu dünyaya farklı kategorilerde ve farklı sorumluluk havzalarında “diğerlerinden” belirli ölçülerle faydalanmak üzere gönderilmiştir. Yani kategorik olarak varlık basamağının en üstünde insan bulunsa bile, bu ona diğerlerini ölçüsüz olarak kullanma izni vermez. Bilakis ‘diğer varlıklar da şuurlu ve ne için gönderildiklerinin bilincindedir. Bu bilince ‘sünnetullah’³⁸ denilir ve kullanıcı onda haddi aşma yetkisine sahip değildir. Aşarsa ilk önce bundan kendisi etkilenecek, zarar yine kendisine dönecektir. Zira diğerleri kendisinden bağımsız ve ayrı varlıklar değil, kendisi gibi canlı, şuurlu, bilinçli varlıklar olup kendisinin bir parçasıdır.³⁹

Evrende her şey canlıdır. Bu durumu Kuran “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*” (İsra 17/44) âyetiyle ifade eder. Allah’ı tesbih etmek, bir akıla ve bir bilince işaret eder. Bundan da önce bir ruha ve canlılığa delalet eder. Kur’an’daki birçok ayet eşyanın canlı olduğunu destekleyen verileri sunar. Varlıkları canlı cansız ayrımına tabi tutmaz.⁴⁰

Bir rivayette; “*müezzinin sesinin ulaştığı her yerde bulunan kuru yaş eşyanın onun lehinde şehadet edeceği*” bildirilmiştir.⁴¹ Öte yandan ‘*Her şey canlıdır.*’ ayetindeki açık ifadeyi dikkate aldığımızda, ayetin tevile müsait olmadığı bilinen bir husustur. Zira ayetin devamında gelen eşyanın hakkı teşbihi ‘*hâl tesbihi*’ değildir. ‘*Hâl tesbihi*’ olsaydı, ‘*Siz anlayamazsınız.*’ demenin anlamı kalmazdı. Bu durumda insana yakışan İbn Arabi’nin ifadesiyle; kendini âlemi

³⁴ Mevlana, *Divan*, Haz. Şefik Can, İstanbul 2000, c. 121, 287.

³⁵ İbn Arabi, *Füsus*, Trc. Nuri Gencosman, İstanbul 1990, 72, 99, 124, 152, 191, 268.

³⁶ Rahmân, 29.

³⁷ Mevlana, *a. g. e.*, I, 142.

³⁸ Sünnetullah tabiri Kuran’da birçok yerde geçer ve ‘Allâh’ın kanunu’ ‘Allâh’ın sünneti veya uygulaması’ gibi anlamlara gelir. Örnek olarak bk. Kuran, Ahzâb, 33/62; Fâtır, 35/43; Ğâfir, 40/85; Fetih, 47/23.

³⁹ Benzer bir değerlendirme için bak. Cavit Sunar, Bergson’da Cansız Madde ve Canlılar Âlemi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1958-1959, cilt: VII, s. 89-95

⁴⁰ Konuyla ilgili olarak bk. Mehmet Bayraktar, *Davud el-Kayserî*, Seha Neşriyat İstanbul, 1989.

⁴¹ “Müezzin, sesinin gittiği yer boyunca mağfired olunur. Yaş ve kuru her şey onun lehinde şehadet eder, namaza katılan kimseye yirmi beş kat namaz yazılır ve iki namaz arasındaki (günahları) affedilir.” Ebû Dâvud, Salât 31; Nesâî, Ezân 14; İbnu Mâce, Ezân 5.

keşfe ve onun hakikatlerini öğrenmeye ulaştıran şeylerde kullanıp ‘Her şey onu tesbih eder’ ayetinin anlamını kavramaya çalışmak olmalıdır.⁴²

Yine evrenin canlı ve bilinçli olduğuna dair Kur’an-ı Kerîm’deki azabı hak edenler için ‘Yer Gök onlar için ağlamamıştır.’ ayetini hatırlamakta ~~zikretmekte~~ fayda vardır. Bir başka rivayette ise, av hayvanlarının kıyamet günü gelerek “Rabbim bu adama sor, beni boş yere ne diye öldürdü.” (kaynak) diyeceklerdir. Gereksiz yere bir ağaç kesen veya Allah’ın yarattıklarından fayda vermeksizin bir taşı bir yerden başka yere taşıyan kimse de böyledir.

Hz. Peygamber, kendisine nübüvvet görevi verildiğinde Hira mağarası çıkışında yerdeki bitkiler, ağaçlar ve taşlar dile gelmiş kendisini tebrik etmişlerdi. Bu durum yeni yüklendiği görevle büyük bir heyecan duyan Hz. Peygamberin korkusunu daha da artırmıştı. Bitkilerin ve diğer cansız varlıkların konuştuğunu sadece Hz. Peygamber değil Ashab-ı Kirâm da duyuyordu. Bununla ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Mesela Sahabe-i Kirâm taşların tesbihini duyuyordu.

Bu anlamda dervişlerinden menekşe toplamasını isteyen Hüseyin Hamevî’nin elinde kuru menekşelerle gelen Eşrefoğlu Rumi’ye (ö. 889/1484)⁴³ söyledikleri ilginçtir.

“Rumi, sen misafir olduğun için galiba menekşe bulamamışsın?”, Rumi şeyhine şöyle cevap verir; “Sultanım, buldum buldum ama hangi menekşenin başına varsam bana ‘Allah hakkı için beni koparma, tesbihimden beni ayırma-’ diye yalvardığımı duydum, sonunda işte şu zikir ve tesbihi tükenmiş menekşeyi buldum ve onu alıp huzurunuza getirdim.” der. Yine benzer tarzda Üftade’nin, müritlerinden hiç kimsenin görmediği yerde tavukları kesip getirmeleri emri üzerine Aziz Mahmut Hüdayi’nin kesmeden getirmesi ve gerekçe olarak ‘Allah’ın görmediği bir mekân bulamamak’ olarak bu tavrı yansıtmaktadır.

Kaynağını Kur’an’dan alan İslam tasavvufunda da birlik (tevhid) anlayışı, âlemde canlı-cansız kategorisine karşı çıkar. En küçüğünden en büyüğüne kadar her şey canlı ve bilinçli kabul edilir. İbn Arabi, âlemdeki her şeyin Allah’a muhtaç olduğunu ve her daim ufkun feleğinin hareketine ve mertebesine göre Allah’tan istekte bulunduğunu söyler.⁴⁴ Mevlana için de ‘Arş’tan kürsiye kadar, zerre zerre her şey konuşmaktadır. O şöyle der; ‘Sana kapılarını açtığım gül bahçesi, öyle bir bahçedir ki, oradaki ağaçların dalları da yaprakları da canlıdır. Birbirleri ile konuşup dururlar. Şunu da iyi bil ki, her şey canlıdır.’⁴⁵

Bütün bu rivayetler insanın çevresiyle duyarlı, ölçülü, dengeli bir ilişki kurması gerektiğini gösterir. Zira onlara karşı muamelesinden de hesaba çekilecektir. İsteddiği kadar ve istediği şekilde tüketemez, ‘kullanıp atamaz’. Belki sükrünü eda edebileceği kadar yiyebilir,

⁴² Ekrem Demirli, Sûfîlerin Âlem ve Tabiat Görüşü: Her şey Tanrı’ya İşaret Eden Canlı Bir Ayettir’, *Çevre ve Din, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2008, c. 2, 68.

⁴³ Eşrefoğlu Rumi ve hocası Hüseyin Hamevî için bak. Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rumi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

⁴⁴ İbn Arabi, *Risaleler*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul, ts. 128.

⁴⁵ Mevlana, *Divan*, I, 91.

tüketebilir. Sahip olduğu hayvanlara ölçüsüz davranamaz, aç bırakamaz, haddinden fazla yük taşıtamaz. Nitekim bir devenin Hz. Peygamber'e gelerek sahibini şikâyet ettiği, Hz. Peygamber'in de sahibini "*Allah'ın sana bahşettiği bu hayvan hususunda Allah'tan korkman gerekmez mi idi! Çünkü o senin kendisini aç bırakıp yorduğunu bana şikâyet etti.*"⁴⁶ diyerek uyardığı bilinmektedir.

3.2. Tasavvuf Düşüncesinde İnsan-Sosyal Çevre İlişkisi

İslam mistiklerini, olumlu sosyal çevre oluşturmaya götüren en etkin yönlendirmenin yine Kur'an'dan '*Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun*'⁴⁷ ayetiyle geldiği görülmektedir. Ayet diğeriyle dayanışmayı, beraber hareket etmeyi istemektedir. Ancak bu 'diğeri' sıradan birisi değil, önceden verdiği söze sâdık birisi olmalıdır. Çağrı hiç şüphesiz doğrudan sözü ve özüyle vadini unutmayan ve ihmal etmeyen kişi etrafında toplanmayadır. Burada çağrının gücünü azaltan şey, insanların yöneldikleri şahsın bedensel ve maddî suretine bakarak değerlendirmeye gitmeleri, kendileri gibi birisine yönelmeyi kendi varlıkları açısından tehlikeli görmeleridir. Hâlbuki 'diğerine' yönelmek kendi varlıkları için bir tehlike değil varlıklarını daha da güçlendiren bir olgu olmalıdır. Zira yönelinen nesne 'diğerinin maddî varlığı' değil, 'sâdık olma' sıfatıdır. Bu özelliği kazandıktan sonra zaten amaç hâsıl olmuş, aynı kulvara girilmiş, aynı davranışlar üzerinden yine cemiyet, grup oluşmuş olacaktır.⁴⁸

Burada mutasavvıfların insan-sosyal çevre ilişkisinde önceledikleri hususun 'özel kardeşlik' (ihvan) hukuku ve bunun oluşturulmasına yönelik yöntemler olduğu açığa çıkmış olur. Bunun başında belli zaman dilimlerinde ve belirli ortamlarda oluşturulan 'sohbet' konusu ve 'sohbet halkaları' gelir. İkincisi ise manevî görevler içerisinde müride (tâlib) yüklenen 'özel kardeşlerine' dua etme görevidir. Birincisi maddî grubu oluşturma için gerekli iken ikincisi maddî grubun mânen (psikolojik) devamını sağlamak ve beraberliğin süresiz olduğu şuurunu kazandırmaya yöneliktir. Özel ve gizli dualar '*zorlu günde*' toplu kurtuluşu beraberinde getirecektir. Öteki için yapılan dua aslında ötekine değil öncelikle ve kesin bir kabulde kişinin kendisine dönecektir.⁴⁹

Hemen hemen bütün tasavvuf klasiklerinde 'sohbet' konusunun önemine vurgu yapılırken özel başlık altında '*sohbet*'in manevî eğitimde bir metot olarak yer ayrıldığı görülür. Sohbetin burada üç fonksiyonu ortaya çıkmaktadır. Birincisi sohbetle bilge bir kimsenin konuşmasına ya da vaazına iştirak edilmekte, pratik hayata, gündelik yaşama ilişkin olumlu davranışlar kazanılmaktadır. İkincisi bir araya gelen grubun ilmi bir mesele temelinde oluşturacakları

⁴⁶ Müslim 342 ve 2429, Ebû Dâvûd 2549, Müsned 1/205, Beyhakî Delâil 6/26, İbni Mâce 340.

⁴⁷ Tevbe 9/119.

⁴⁸ Sıdk doğruluk demektir. Tasavvuftaki anlamı, mânevî yolcunun/sâlikin söz ve işlerinde doğruluğu öne geçirerek tutum ve davranışlarında hakkı öne çıkarması anlamına gelmektedir; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, Rehber, s. 238.

⁴⁹ Tasavvufta kardeşlik konusu için bk. Ramazan Muslu. (2005). *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, ss. 143-147.

dostluk ortamı, yüksek ve benzer idealler çerçevesinde inşa edilecek yaşam tarzı, kardeşlik halesidir. Üçüncüsü ve en önemlisi katılımcıların manevî yolculuk (seyr-u süluk) tecrübelerini paylaşmaları, bu yolculukta karşılaşılan tehlikeler veya müjdeli, tatlı hallerin söz konusu edilmesiyle kaynağını dinin gerçek amacından alan cevap verme tarzının ve davranış kalıplarının oluşmasıdır. Bu haliyle sohbet, olumlu davranışların zihinsel olarak öğrenilmesi ameliyesi üzerinden bunun bir hâle çevrilmesi ‘görerek, yaşayarak’ pratik hayata aktarılması ameliyesidir. Sonuçta olumlu çevre oluşturmak için, sohbet (dostluk ve arkadaşlık) gerekli kanaatine ulaşan özellikle Nakşibendi müntesiplerinin konuya özel önem verdiği görülmektedir.

Nakşibendiye’de bir süreliğine de olsa insanlardan uzaklaşmak, halvete çekilmek kabul edilmemiş, bunun yerine insanlarla sohbet (celvet) önem kazanmıştır. Gücdüvânî, “*Halvet kapısını kapat sohbet kapısını aç*” derken Bahâeddin Nakşibend “*Yolumuz sohbet yoludur, halvette şöhrat, şöhratte âfet vardır-*” demektedir. Sohbetin önemine vurgu yapmak isteyen Muhammed Parsa’nın “*Namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz-*” dediği nakledilir. Ali Râmitenî’nin de “*İyi arkadaş iyi işten daha önemlidir.*” sözü de aynı anlamda kullanılmış olmalıdır.⁵⁰

3.3. Tasavvuf Düşüncesinde İnsan-Beden İlişkisi

İslam düşüncesinde ve şariat mertebesinde ‘ben’ ve ‘beden ayrımı’ olduğunu yukarıda söylemiş ve ‘ben’in asıl, bedenine ise kendine ait hükmi şahsiyetiyle insana emanet olarak geçici bir süreliğine verildiğini belirtmiştik. Ancak tasavvuf düşüncesi, asıl olan bu ‘ben’in çok katmanlı ve iç içe geçmiş varlıkları olduğunu, merkezinde Zât-ı Müteâl’in bulunduğu şeklinde ifade eder. Nitekim Yunus Emre, ‘*Bir ben vardır benden içeru*’ dizeleriyle bu fikri ifade etmektedir. Genelde Rus kültürüne ait iç içe geçmiş ahşap oyma insan figürlerinden oluşan matruşkaya benzetebileceğimiz ‘bu varlık katmanları’ birbirinden bağımsız değildir. Hal, şekil, davranış hukuku birbirinden farklı olan bu varlık katmanları bir şekilde birbiri ile ilintilidir. Merkez, içerden dışarıya bütün katmanları oluşturmakta, özde çevreyi şekillendirmekte, genel işleyiş kurallarıyla onu hükmü altında tutmaktadır. En dıştaki fizik (beden) katmanı ise istek/ihtiyaçlarına göre dışarıdan içeriye doğru yapay bir etki alanı oluşturmakta, gerçekte kendisini aldatmaktadır. Öyleyse en dış katmandan içeriye doğru kişinin kendi ‘hâl’ine dikkat etmesi gerekir.⁵¹

⁵⁰Nakşibendilikte sohbet konusu için bk. Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, İstanbul, 2003, İnsan Yayınları, s. 321.

⁵¹ Tasavvufta benlik dönüşü olarak adlandırabileceğimiz bu konu, benliğin en dıştan en içe doğru dönüşmesi ve bedensel arzu ve isteklerin psiko-ruhsal gelişmeyle ruhsal arzu ve isteklerin egemenliğinde yaşamayı öğrenmesidir. Tasavvufta kalbin makamları ve nefsin mertebeleri gibi kavramlarla bu psiko-ruhsal dönüşüm kastedilmektedir. Atvâr-ı seb’a diye de adlandırılan kalbin en dıştan içe doğru makamları genelde sadr, kalp, ruh, sır, sırrü’s-sir, hafî ve ahfâ şeklinde adlandırılmaktadır. Bu konuda bilgi almak için bk. İbrahim Işıtan, *Halvetiyye Geleneğine ve bir Halvetiyye Şeyhi olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûkün Yedi Evresi*, Marife, yıl. 10, sayı. 1, bahar 2010, Konya, ss. 91-106.

Kadim hadis kaynaklarımızda yer alan bazı rivayetlerde insan bedeni bazen bir şehre bazen bir ülkeye benzetilir. Bu ülkenin sınırları, bekçileri ve orduları bulunmaktadır. Ülke sürekli saldırılara, taarruzlara muhatap olmaktadır. Sınırları sürekli ihlal edilmek istenmekte, hükümdarın bir anlık gafleti gözetilmekte ve işgal için fırsat kollanmaktadır. Ancak ülke sürekli teyakkuz halinde ve cihad-ı ekber ile ayakta durmaktadır. Kalp ise en güzel kıvamda yaratılan bu harikulade ülkenin sultanı mesabesinde. *“Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi/doğru/düzgün olursa bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir.”*⁵²

Konuyu destekler mahiyette bir başka hadiste Rasul-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *“Kalp (bedenin) sultanıdır ve onun orduları vardır. Sultan düzgün/iyi olursa askerleri de düzgün/iyi olur. Sultan bozuk/kötü olursa orduları da kötü olur. Kulaklar bu sultanın habercileridir. Gözler bekçileridir. Dil sultanın tercümanıdır. Eller (tebaasını kuşatan) kanatlarıdır. Ayaklar postacılarıdır. Ciğer şefkat ve merhamet kaynağıdır. Dalak ve böbrekler (kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf eden) tuzaklarıdır. Akciğer (hayatın kaynağı) nefestir. Sultan iyi olursa askerleri de iyi olur, sultan kötü olursa askerleri de kötü olur.”*⁵³

Bütün bu anlatılanlara göre, bedendeki bütün organlar farklı kişiliklerden oluşan, sadece görevlerini yapan yine farklı gruplardan oluşmaktadır. Sessiz ve uyum içinde çalışan bu toplumların vazifesi, padişahın vereceği emirleri yapmaktan ibarettir. Padişah olan ‘kalp’ ise kararlarını akıl, iyi dostlar/örnekler, kötü dostlar/örnekler gibi farklı gruplara göre almaktadırlar. Tüm gruplar padişah üzerinde etki alanı oluşturarak isteklerinin yerine getirilmesini talep etmekte, bu nedenle sultanlık makamı üzerinde sürekli bir çatışma sürüp gitmektedir. Amaç ülkenin başkentini ele geçirmekten ibarettir.

Sonuç:

Şer’î ve tasavvufî düşünce, çevre konusunda birbirinden farklı argümanlar üretmez. Belki konuya farklı perspektiflerden yaklaşarak, onu derinleştirerek anlamlı ve bütünlükçü bir bakış açısı oluşturur. Dini kaynaklarda, şeriat penceresinden insan-fiziki çevre ilişkisine dair çok sayıda rivayet ve buna bağlı olarak yorum bulmak mümkündür. Yine insan-sosyal çevre, insan-beden ilişkisine dair yoruma gerek bırakmayacak deliller bulmak mümkündür. Din bu alanları net olarak düzenlemiştir.

Din, ‘tanrı merkezli’ toplum tasavvuru önerir. Bu tasavvurda Müslümanlar mutlaka topluluk halinde yaşamalıdır, din merkezli şahıslar etrafında ve ibadet merkezli mekânlarda çevrelenmelidirler. Ya da yaşadıkları mekânı cami merkezli bir hayata, ‘sadık kul’ etrafında

⁵² Buharî, İman, 39.

⁵³ Abdurrezzak, el-Musannef, XI. 221; Beyhakî, Şuabu’l-îman I/122; Ebu Dâvud 2/18. Münavî, Feyzu’l-Kadir 4/704.

bir birliktelik üzerine dönüştürmelidirler. İslam düşüncesine göre de insanın bedeni, yakın çevresi olan ailesi, akrabaları ve komşuları, uzak çevre olarak sahip olduğu hayvanlar, bitkiler vb. hepsi kendisine verilmiş geçici zenginliklerdir. Hepsi kendisinden bir parça taşımaktadır. Bütün bunlar geçici bir süreliğine kullanım hakkı kendisine verilmiş emanetlerdir.

Tasavvuf düşüncesinde insanın çevresi öncelikle kendisini ‘hak yoldan çıkaracak olan’ nefsi/egosu/benliği ile başlamaktadır. Her insanın nefsi farklı tabiatla var edilmiştir. Onun yanıltıcı tabiatını bilmeli ona göre önlem almalıdır. Her birinin hastalığı ve zafiyeti farklıdır. Bu durumda her fert kendi hastalığını tanımalı, nefsi ile ilişkilerini düzenlemelidir. Hastalığa göre kalbini, (başkenti/padişahı) etkileyecek olumsuz tutumlardan kaçınmalıdır. Zira başkent düşer ve padişah kaybedilirse, ülke elden çıkar. Diğer organlar da hastalanır. İnsan önce kendini temiz tutmaya çalışmalıdır.

İnsanın kendini temiz tutmasının bir yolu da, ‘sâdık’ kimselerin rehberliğinde, olumlu örneklerden oluşacak, kirlenmekten kaçınan bir çevreyi tercih etmesidir. Kısacası ‘sohbet’ yolunu tercih etmesidir.

Tasavvuf-çevre ilişkisine değinen bazı araştırmacılar onun temelde edilgenliği, pasifliği kabul ettiği yanılığına düşerler. Onlara göre *tanrısal özdeşliğe erişen bir kişi için iyi-kötü ayrımı kalmaz*. Bu da kendilerinin, her şeyi mubah görme yoluna sapacak kadar olguları birbirlerine karıştırmalarına neden olur. Şurası bir gerçek ki İslam dışındaki mistik tavırlar ile İslam tasavvuf düşüncesini reel anlamda birbirinden ayırmak gerekmektedir. Diğer tecrübelerde tanrısal özdeşliğe erişen bir kişi için iyi-kötü ayrımından belki bahsedilemeyebilir ama söz konusu İslam tasavvufu olunca “hiç kimse akıbetinden emin olamaz”.

Sufi ‘korcu ve ümit arasında’ olacaktır. Her nihayetin bir bidayeti vardır ve bütün niyâhâtlar bidâyete racidir. Mutasavvıfın en son varacağı yer yine şeriat makamıdır. En yüce makam da ‘ubudiyet/kulluk’ makamıdır.

İnsanın kâinat ve tanrı hakkındaki kanaatleri oluşurken İslam tasavvufu diğer dinlerin mistik tavırlarının aksine ona bir ‘pasiflik ve kayıtsızlık’ yüklemeyiz. Şeriatsız bir tasavvuf olmayacağı için sonuçta mutasavvıf şer’i normlara göre bu ilişki düzenini koruyacaktır. ‘Vahdet-i vücud düşüncesinin kayıtsızlığa sürüklediği de temelsiz bir iddiadır. Zira vahdet-i vücud bir yaşam biçimi önermez. Yaşam biçimini Hz. Peygamber zaten önermiştir. Belki hayata bir bakış açısı ve anlam katar, üstün bir zevk hali verir. Kişinin çevresine karşı davranışı ise daha alt düzeyde İslam hukuku/Şeriat çerçevesinde gerçekleşir.

Kaynaklar

- Bacon, F., *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara 1999, 8-9.
- Buharî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-sahih*, (nşr. Muhibbuddin el-Hatib, M. Fuad Abdülbaki, KusayMuhibbuddin el-Hatib), I-IV, Kahire: 1980
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, Rehber.
Charles Guignon, *On Being Authentic*, Routledge, Newyork 2005
- Demirli, Ekrem, *Sûfilerin âlem ve Tabiat Görüşü: Her şey Tanrı'ya İşaret Eden Canlı Bir Ayettir'*, *Çevre ve Din Uluslar arası Sempozyum*, İstanbul 2008, c. II.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*(nşr. Muhammed MuhyiddînAbdülhamîd), I-V, İstanbul: 1992.
- Güler, İlhami (1999). *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Arabi, *Füsus*, Trc. Nuri Gencosman, İstanbul, 1990.
- İbn Arabi, *Risaleler*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul ts. 128.
- İbn Mâce, EbûAbdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, I-II, İstanbul: 1981.
- İştan, İbrahim, *Halvetiyye Geleneğine ve bir Halvetiyye Şeyhi olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi*, Marife, yıl. 10, sayı. 1, bahar 2010, Konya, ss. 91-106.
- Mâlik, Mâlik b. Enes EbûAbdillah el-Esbahî, *Muvatta* (nşr. Muhammed FuâdAbdulbâkî), I-II, Mısır: ts.
- Mevlana, *Divan*, Haz. Şefik Can, İstanbul 2000, s. 121, 287.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, I-III, İstanbul: 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (v. 303/915), *Kitâbü's-Süneni'l-kübrâ*(nşr. Abdulğaffâr el-Bendârî), I-VI, Beyrut: 1991.
- Tirmizî, Ebûİsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*(nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Beyrut: ts.
- Tosun, Necdet, *BahâeddinNakşbend*, İstanbul 2003.
- Tüzer, Abdüllatif 'Mistik Birlik ve Ekoloji', *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*. İstanbul 2008, c. II.
- VasudhaNarayanan 'OneTree is Equal to ten sons': Hindu Responses to the problems of EcologyPopulation and Consumption, *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 65, No. 2, (Summer 1997).